

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 132 2011

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2012 och för recensioner 1 september 2012. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-29-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2012

effekter och den överväldigande mängd av skåde-
spelare och skeenden som utmärker melodramen,
men som hon istället väljer att kalla ”populär sub-
limitet” (s. 151).

En slutsats Fjelkestam drar är att den populära
sublimiteten, som väcker empatiska tårar, är lika ef-
fektiv som de katharsiska rysningar som Corinna
och Jenny väckte. Enligt denna populära sublimes
estetik uppnås konstnärlig autenticitet genom in-
kännande i sentimental form, konstaterar Fjelke-
stam. Hon visar hur det sentimentala stråket poli-
tiserades genom att ta Harriet Beecher Stowes *On-
kel Toms stuga* till sin hjälp. Med ytterligare exem-
pel ur mindre kända texter än Louisa May Alcotts
tetralogi kommer hon till samma slutsats som i de
andra analyserna: att det sentimentala blir politiskt
sublimt.

Efter de tre analyserna, som alla mynnar ut i
samma formulering om det politiskt sublimes (s.
97, 127, 156), framstår budskapet tydligt. Titelorden
Det sublimes politik har hamrats in. Otivelaktigt
har läsningen öppnat vägen till författarskap som
sällan aktualiseras, men som väl fyller en plats i lit-
teraturhistorien och i kulturhistorien. Så gör också
det sublimes. I slutorden summerar Kristina Fjelke-
stam att det sublimes annekterades och förvandla-
des till en konstruktivt politisk kraft. Även om jag
ännu är något osäker på vad som är – och inte är
– sublimt i denna brokiga vävnad av texter är jag
övertygad om att hon har en poäng.

Bibi Jonsson

Dag Nordmark, *Pajas, politiker och moralist. Om
Gustaf Frödings tidningstexter 1885–1896*. Gidlunds
förlag, Hedemora 2010.

När litteraturhistorien lägger en skarp gräns mel-
lan artonhundraåttital och nittital i Sverige, så är
det lätt att glömma kontinuiteten. Det må så vara
att Heidenstam med överväldigande retoriskt ge-
nomslag etablerade en estetisk brytning mellan re-
alism och nyromantik, understödd av en publik
som äntligen kunde mjuka upp sina krampaktigt
värkande käkar efter ett knappt decennium av het-
siga diskussioner.

Även om litteraturen skiftade form drastiskt –
från vass, analyserande samhällskritik till en mer
lekfull formmedvetenhet – så dominerades det nya
decenniet av författare som hade växt upp under
åttitalet och i flera fall inlett sin verksamhet redan

då. Herbert Spencers reflektorlampa hade bytts ut
mot Nietzsches fackla, men ljuset föll fortfarande
obarmhärtigt på borgerlighetens tillkortakom-
manden. Inte sällan utifrån ett mer eller mindre
dolt förakt.

Också Gustaf Fröding var starkt kritisk till de rå-
dande värderingarna, även om detta mest har bli-
vit ihågkommet genom hans attack mot den skam-
fyllda sexualmoralen i ”En morgondröm” 1896. Ett
angrepp så naket att han till sist skämdes mest själv,
och inte bara drog tillbaka den klandervärda versen
utan också bad om ursäkt i förordet till den andra
upplagan. En sorglig reträtt som har befast bilden
av den sköra och skygga poeten.

Men fastän inte bortglömt så bortser man då
från att han hade en stor journalistisk produktion
bakom sig vid diktdebuten 1891.

Redan 1885 debuterade han i det vänsterliberala
halvveckobladet *Karlstads-Tidningen*. Det skedde
visserligen med en dikt, men från och med 1887
– då han blev fast medlem av redaktionen – kom
han att framför allt skriva krönikor. Det blev så
många att de upptar samtliga volymerna 11–14 av
Ruben G:son Bergs 16-bandsutgåva av hans *Sam-
lade skrifter* (1917–1922). Då ingår visserligen en hel
del artiklar som attribuerats på mer osäkra grunder.
När Dag Nordmark nu ger ut en studie om Frö-
dings tidningstexter använder han därför för sä-
kerhets skull enbart de knappt fyrahundra signe-
rade bidragen. Undersökningen kompletteras av
den parallellt utgivna *De glömda texterna. Journa-
listik av Gustaf Fröding i Karlstads-Tidningen 1885–
1894* (Karlstad 2010, inledning och kommentarer
av Dag Nordmark).

Ämnet avgränsas genom ett metodiskt när-
mande där plattformens, *Karlstads-Tidningens*,
förhistoria inledningsvis avtäckts. En inte otypisk,
krokig berättelse om namn- och ägarbyten tills tid-
ningen hamnade i händerna på en av ortens be-
römda radikaler, Carl Daniel Forsell, som i sin tur
överlät den på sin son. Den senare skulle förbli
innehavaren under Frödings tid.

Tidningens vänsterprofil förstärktes när den bli-
vande tidningskungen Anders Jeurling åtog sig re-
daktörskapet. Åren 1878–1884 drev han den fram-
gångsrikt och engagerade sig i lokalpolitiken. För
att därefter – via några år på *Aftonbladet* – 1889
grunda *Stockholms-Tidningen*, och dessutom bli
en av instiftarna av Svenska tidningsutgivareför-
eningen och dess första ordförande 1898.

Hållningen underströks ytterligare när Frödings
Uppsalavän, Mauritz Hellberg, knöts till redaktio-

nen, för att så småningom bli dess chefredaktör. Hellberg hade varit medlem i den radikala studentföreningen Verdandi i Uppsala och suttit ordförande under den skandalösa debatten om sedlighetsfrågan 1887 – en av de händelser som fick samhällsvågen att suckande vända från radikalism till reaktion.

Tidningens radikala, liberala hållning innebar att man betonade rollen som folkupplysare och samhällskritiker, helt i åttitalets anda, och man fällades i domstol för att ha smädat Karlstads biskop, akademiledamoten Claes Herman Rundgren, och hotades till och med av åtal för majestätsbrott efter surlig kritik av Oscar II.

Fröding kom att medverka under ganska oregelbundna former under ett årtionde från och med 1885. Efter att blivit anställd som redaktionsmedlem 1887, tog han redan året därpå avsked när han hade fått ett arv, och övergick till att frilansa. 1891, debutåret, inträdde han igen i redaktionen och stannade fram till hösten 1894. Först i och med *Stänk och flikar* och åtalet 1896 lämnade han för gott tidningen.

Dag Nordmark inleder sin redogörelse med en bred översikt av bakgrunden. *Karlstads-Tidningens* historia, innehåll och hållning i tidens frågor presenteras: tullfrågan, unionskrisen, rösträtt, försvar, kyrka, utbildning, arbetarrörelsen, kulturkampen. Successivt övergår sedan fokus till Frödings insatser. Undersökningen rör sig med en metodisk insnävning mot litteraturvetenskapens traditionella centrum. Från kapitel två om litteratörrollen, via de följande om tidningsskrivandets många genrer, kåsören och krönikören, reportern och korrespondenten över den politiska debattören till det avslutande kapitel sju om kritikern.

För som ett tydligt exempel på dåtidens litteratörroll skriver Fröding i alla genrer och publicerar dikter, essäer, prosastycken, några enstaka ledare, resereportage, teater-, konst- och litteraturrecensioner. Dominera tycks ändå den lösliga genren göra som kan kallas "krönika". Den är, påpekar Dag Nordmark med stöd hos Per Rydén, vid den här tiden, vare sig till innehåll eller ifråga om etiketten, helt lätt att skilja från kåseriet (s. 103–104). (Det är ett förhållande som åter verkar gälla alltmer idag då kåseriet som tidningsgenre närmast försvunnit.) Oavsett definitioner kan man dessutom utifrån de återgivna citaten konstatera att Frödings bidrag i samtliga genrer har en tydlig subjektiv prägel med en framträdande avsändare, oavsett att tonen är mer eller mindre allvarlig beroende på ärende och ämne.

Men det är den lekfulla humorn som präglar majoriteten av Frödings texter. Och det finns all anledning att understryka Dag Nordmarks påpekande om vikten av att i högre grad granska och betona betydelsen av det lättare underhållningsmaterialet i tidningarna och tidskrifterna (s. 97–98). Både på grund av humorns kritiskt subversiva potential och för att det ger en nyanserad, kompletterande bild till de seriösa nyhets- och debattartiklarna av tidens intressen och värderingar.

Men i Frödings fall blir humorn sällan särskilt laddad; mestadels utstrålar texterna istället en viss distans. Ruben G:son Berg berättar i inledningen till den första volymen "Tidningsuppsatser" att: "Nästan det sista jag hörde Fröding säga om sig själv, det var, att han aldrig betraktade prosaformen som sitt rätta uttrycksmedel." (*Samlade skrifter* XI:v.) Även om Fröding hade en ömtålig självkänsla, så var han insiktsfull. Texterna är ofta prat samma och lite obestämda (s. 116–125). Inte ens när han ska ge sig på dåtidens favoritmotståndare, Carl David af Wirsén, blir det särskilt vasst (s. 187–188). Eller då han faktiskt är hejldöst kritisk, som i recensionen av Bernhard Meijers *Excelsior* (*Samlade skrifter* XI:112–13).

Dag Nordmark påpekar att: "Frödings kritikeromdömen kan från dagens perspektiv i några fall framstå som okänsliga eller olyckliga" (s. 192). Och det förefaller inte bara som att det litterära omdömet var bristfälligt, utan hans kritik är ofta både ylig och matt. Till exempel när han nedlåtande avfärdar Stella Kleves *Alice Brandt* med att författarinnan "saknar nog varken talang eller begåvning, men hon har läst för mycket romaner" (*Samlade skrifter* XI:114–15).

Mer allvarliga och engagerade är de texter som behandlar politiken i olika former, framför allt den infekterade tullstriden mellan protektionister och frihandlare där Fröding självklart stod på de senares sida. Lika naturligt och väntat hade han en starkt kritisk attityd till kyrkans lära och inflytande. I den än mer hetsiga unionsfrågan intog han en för tiden typisk radikal hållning, där han inledningsvis försvarade Sveriges och Norges gemenskap, men när atmosfären blev allt mer infekterad och det stod klart att norrmännen till varje pris ville bli självständiga växlade sida. Likaledes ställer han sig på Ellen Keys sida i jämställdhetsdebatten och argumenterar för en i grunden konstruktivistisk syn på könen (s. 71, 168). Ändå kan han von oben recensera Mathilda Roos, då han stöts av vad han uppfattar som tendens i hennes senaste roman, och förvisa henne

till motiven hem- och familjeliv (s. 192–193). Men inte heller i det fallet avviker han från mönstret, utan hans hållning är i linje med både grabbarnas och de unga gubbarnas under åtti- och nittitalet.

Intressant är hans påtagliga rädsla inför socialdemokratin (s. 152–53). Den utgör en illustration till tidens spänningar mellan en allt mer kollektivt självmedveten, framväxande arbetarklass och de radikala liberalerna. Ett främlingskap som kommer fjärma flera av de borgerliga individualisterna, t ex Heidenstam, från politikens vänsterkant där de tidigare självklart har ansett sig höra hemma.

Men trots allvaret och stunderna av upprördhet tappar redogörelserna ofta fokus. Dag Nordmark redogör bland annat för Frödings resebrev från Berlin 1889, där diskussionen kring styrelseskicken avbryts med kommentaren att han har "råkat in i politiken, hvilket ingalunda är mitt gebit", och 1892, då han frankt utbrister att han inte alls tycker om att tala politik utan hellre vill ligga på soffan upppassad av slavinnor (s. 166). Trots att man kan misstänka att genrens och forumets krav på återhållsamhet präglar hans hållning, liksom att den sistnämnda krönikan andas en självmedveten, fastän lite unken, självironi, saknas mestadels energin och känslan av angelägenhet i texterna.

Något av detta spiller också över på Dag Nordmarks redogörelser för, och analyser av texterna, som hade vunnit på att de starkare drivit en tes eller förmedlat känslan av att något väsentligt stod på spel. Istället dominerar det deskriptiva draget utan att någon aspekt särskilt lyfts fram eller problematiseras. (Se epilogen, s. 215–222.) Värdet ligger istället i de kunniga skildringarna av de bakomliggande förhållandena, liksom i utredningarna av de mer eller mindre dolda referenserna.

För Dag Nordmark har självklart rätt när han inledningsvis påtalar vikten av att komplettera bilden av Frödings författarskap med journalistiken. Han har sedan tidigare argumenterat för att tidningsskrivandet inte enbart ska ses som ett nödvändigt, och till dels rättat till förbiseende med artiklar 2002 och 2006. ("Skalden och murveln. En ingress om journalisten Gustaf Fröding" i *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*, red. Karl Erik Gustafsson, Stockholm 2002 resp. "Gustaf Fröding som krönikör" i *PS till den svenska pressens historia*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, Göteborg 2006. Därutöver inkluderar Erik Zillén journalistiken utan reservationer i sin avhandling *Den lekande Fröding. En författarskapsstudie*, Lund 2001).

En sådan en viktig omständighet, även om det

här avhandlas ganska översiktligt, berör de dikter som Fröding ursprungligen publicerade i tidningen. De tidigaste, innan debuten 1891, är inte sällan person- och tillfällighetsvers, en genre som knyter honom till en etablerad författartradition på utdöende. Likaså den dialog han kunde upprätta med publiken genom att närmare hälften av *Nya dikter* redan hade presenterats för offentligheten innan de kom i bokform, eller att ett antal av *Rägglar å paschaser* på detta sätt först nådde en mer begränsad, värmländsk publik (s. 74–93).

Och att det finns mer att göra. Studien öppnar för flera frågor, inte minst när det gäller kommunikationen med läsekretsen.

Ett område som skulle kunna belysas ytterligare är Frödings ovanliga och intressanta sätt att laborera med olika offentliga karaktärer genom sina många underskrifter. Han växlar mellan signaturen "Hans Sax" – gärna ironiska texter som signalerar litteratörernas lägsta kast (själva det verktyg som 'saxar' notiser ur andra tidningar, jfr t ex Strindbergs skildring från "Arbetarfanan" i *Röda rummet*) – med bland annat "A.K." och "Akson" – som framför allt tycks vara reserverade för de dialektala texterna – och "G.F." i bokrecensioner – dvs. de texter som representerade honom i en kulturellt betydelsefullare kontext. (Dessutom "Gustaf Fröding" t ex när han i *Upsala Nya tidning* och *Svenska Dagbladet* diskuterar sedlighetsfrågan, eller då han i den förra argumenterar för en alternativ nykterhetsförening, frågor som bör ha berört honom starkt personligt.) Behovet av att hålla isär folkligare identiteter och de mer högkulturella, eller de som låg närmare hans person med de mer garderade, och faran med att få dem ihopblandade, kan illustreras av hur Levertin for ut med tillmälen som "bondton", "träskodans på landsvägen" etc. efter att ha sårats av en Frödingrecension; eller hur Fröding, i samband med angreppen när han hade skänkt Svenska Akademiens stipendium om 500:– till rösträttsrörelsen, refererar till sig själv och *Karlstads-Tidningen* som "tattarepaket". (Brev från Levertin till Mauritz Hellberg trol. dec 1891, Brev till Ellen Key av den 30 juni 1892. Återgivet av Olof Gjerdaman i "Frödings svar på Levertins angrepp", *Samlaren* 1933.) För det är betydelsefullt att de analyserade tidningstexterna – fast det inte framgår helt klart – har olika status genom sina olika avsändare. (Erik Zillén diskuterar visserligen signaturerna och pseudonymerna med systematisk noggrannhet, dock enbart i relation till författarjaget "Fröding" – dvs. frågan om allvaret eller leken

med identiteter – men däremot inte i relation till artiklarnas innehåll eller till den publicistiska of-fentligheten. Zillén 2001, s. 229–301.)

En text som kan illustrera det intressanta spelet är ”Kvinnans underdånighet” från den 21.10 1893 (*Samlade skrifter* XIV: 34–41). Med entusiastiskt allvar citeras en biskop Ullmans påstående att kvinnan ska vara underordnad mannen. Auktoriteter som Bibeln, Cesare Lombroso och August Strindberg tas till intäkt för riktigheten, medan Ibsen får en uppsträckning.

Hade texten undertecknats med Frödings namn eller initialer är det tveksamt om den vassa ironin hade gått fram, men i och med att den presenteras av Hans Sax – den betydligt lättsinnigare pennan – får den tillräcklig distans för att inte tas på allvar. Sax får svar på tal den 28.10 av ”Kajsa i Trälåsa”, en av Frödings återkommande läsare. (Hon identifierades senare som fru Johansson i Karlstadsteaterns biljettkassa, som också skrev under pseudonymen Mor Lisa i Nöfalla – dvs. utövade ett motsvarande maskspel). Med förnumstigt allvar invänder hon på bred dialekt. Med hänvisning till att Kajsa skriver på värländska överlåter Fröding svaret på ”Akson”, som svarade på samma mål, och istället för att tvingas fortsätta hålla den ironiska balansen kan han nu distansera sig från ”Saxen”, som till sist får omdömet att inte vara mycket att lita på. (Nordmark omnämner debatten på s. 182.)

Ingen signatur är också en signatur. Det vore intressant om också de anonyma artiklar som Ruben G:son Berg med olika grad av säkerhet attribuerar till Fröding, hade diskuterats. Förmodligen är ett flertal av dem verkligen av Fröding, då Berg hade en, som det tycks, minnesgod Mauritz Hellberg som källa. (Nordmark påpekar visserligen att tre till fyra decennier förflutit, vilket ger anledning till försiktighet. Å andra sidan har Erik Zillén via stilistisk analys av några exempel anslutit sig till antagandet att inte bara ett flertal av dem som Berg tillskriver Fröding är av hans hand, utan också argumenterat för hypotesen att några av de osignerade texterna i *Karlstads-Tidningen* som inte nämns av Berg också skulle kunna vara Frödings. Se Zilléns ”Fröding eller inte Fröding” i *Replikens platser. En Dagbok*, red. H. Blomqvist, J. Ingvarsson, M. Ullsten. Karlstad 2010.) Ett resonemang om hur de utmärker sig och hur de, om de inkluderades, eventuellt hade förändrat bilden av hela textkorpusen skulle gärna ha fått komplettera framställningen. (Inte heller Zillén diskuterar den osignerade signaturen. Zillén 2001, s. 229–301.)

Motsvarande spelet med signaturerna är det återkommande användandet av olika tilltal. Dag Nordmark påpekar i en mängd sammanhang hur Fröding skapar en trygghet, inte sällan lite överlägsen distans genom att använda sig av stilnivåer – inte bara dialekt utan också sociolekter – som undergräver autenticiteten i det egna tilltalet (s. 217–218; se även de exempel som citeras eller refereras på s. 108, 113, 118, 120, 172, 173, 187). Kanske är det också det som gör att texterna alltför ofta känns mindre angelägna, till skillnad från dikternas mer direkta tilltal. Å andra sidan visar Dag Nordmark att de är ett desto intressantare material för forskningen och för vidare reflexioner.

David Gedin

Björn Sundberg, *”Om Du vill lära känna det osynliga...” Anteckningar till Strindbergs sena historiedramatik*. Artos & Norma bokförlag. Skellefteå 2011.

Man blir något förbryllad av titeln på Björn Sundbergs studie i August Strindbergs sena historiedramatik: *Siste Riddaren, Riksföreståndaren och Bjälbo-Jarlen*. Den anspråkslösa undertiteln går inte riktigt ihop med det citat ur Talmud, som är hämtat ur *Ockulta dagboken*, där det i sin helhet lyder: ”Om du vill lära känna det osynliga, då iakttag med öppen blick det synliga.” Eller kanske titel och undertitel ändå går ihop. Kanske vi skall tolka deras inbördes förhållande som kommentarens förhållande till den heliga skrift? Kanske är det en markering från författarens sida, att hans blygsamma exeget är underordnad den Strindbergska huvudtexten. Det längsta och mest omfattande kapitlet, som contextualiserar de yttre omständigheterna kring de tre historiedramerna, är också i långa stycken en ordagrann återgivning av författarens textkommentar till pjäserna i Nationalupplagan av Strindbergs samlade verk från 1988. Visserligen skriver Björn Sundberg i ett förord till läsaren, att ”stora delar av texten har publicerats i preliminär form tidigare” (s. 8), men då är frågan vad som avses med ”preliminär”. Även om kommentaren har vidgats och fördjupats så kvarstår texten från *Samlade Verk* närmast ograverad. Är det då fråga om en utvidgad kommentar till Strindbergs heliga skrift? Både ja och nej. Det nya är analyser och tolkningar av de tre pjäserna samt ett avslutande kapitel, där författaren ger en mer övergripande bild av Strindbergs sena historieuppfattning.